

The organizational-economic mechanism of strategic management of an integrated system of agricultural enterprises, the hallmark of which is the complex linking the goals and objectives of participants of integration, interaction and balanced system of indicators of their development, makes it possible to position and secure the role of the management company in the strategic development of an integrated system while increasing independence economic entities participating integrated structure.

Keywords: agricultural sector, integration, organizational and economic mechanism.

Дата надходження до редакції: 20.05.2015 р.

Рецензент: к.е.н., професор Жмайлов В.М.

УДК 338.439.4

ФОРМУВАННЯ СПОЖИВЧОГО РИНКУ М'ЯСО-МОЛОЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

І. В. Лозинська, к.е.н., доцент, Сумський національний аграрний університет

У статті виокремлені основні проблеми споживчого ринку м'ясо-молочної продукції, серед яких основними є низька купівельна спроможність населення, що призвела до зниження попиту; подорожчання енергоносіїв; нееквівалентний обмін між промисловістю й сільським господарством. Також обґрунтовано перспективи розвитку споживчого ринку через формування мережі оптових ринків м'ясо-молочної продукції.

Ключові слова: споживчий ринок, споживання, виробництво, м'ясо-молочна продукція, сільськогосподарські підприємства, господарства населення

Постановка проблеми. Найважливіша особливість формування ринкових відносин в аграрній сфері економіки полягає в тому, що сільське господарство більше, ніж будь-яка інша галузь, залежить від структури ринку, а продовольчий ринок найбільш вразливий із соціальної точки зору, оскільки його розвиток безпосередньо пов'язаний з рівнем життя в Україні [1]. До того ж ринок продукції скотарства відрізняється від інших певними особливостями. Він представлений товарами першої необхідності, які задовольняють передусім фізіологічну потребу людей у харчуванні. Якість продукції та безпечність її споживання залежить не тільки від якості сировини і технології виробництва, а й від умов та строків зберігання і реалізації продукції. За останній період (2000-2013 рр.) відбувся різкий спад виробництва продукції м'ясо-молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах через суттєве скорочення поголів'я великої рогатої худоби. Це призвело до зменшення споживання населенням України більш ніж на половину м'яса ВРХ та молока.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню питання функціонування ринку тваринницької (в тому числі і м'ясо-молочної продукції) з виокремленням теоретико-методологічної складової присвячено багато праць науковців, таких як В.І. Бойко, П.С. Бе-резівський, В.Н. Зимовець, Н.Г. Копитець, Л.В. Молдован, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяка, Н.І. Топіха, О.Й. Пасхавер, П.Т. Саблук, В.В. Юрчишин та інших.

Постановка завдання. Але враховуючи кризовість ситуації, що погіршується з кожним роком через невиконання державних програм, зниження якості продукції внаслідок зниження рівня зоо-ветеринарного обслуговування тварин та відсутність капітальних вкладень в розвиток матеріальної бази сільськогосподарських підприємств,

дослідження питання формування споживчого ринку м'ясо-молочної продукції залишається актуальним.

Виклад основного матеріалу. Першопричиною значного спаду в м'ясо-молочному скотарстві стали негативні тенденції в соціально-економічному житті. У першу чергу, вплинула на це низька купівельна спроможність населення, що призвела до зниження попиту; подорожчання енергоносіїв; нееквівалентний обмін між промисловістю й сільським господарством. Виникли й продовжують існувати недоліки у системі закупівель і комплектування резервів продовольства держави. З великими труднощами функціонує кредитна і податкова системи. На додачу, недобросовісна конкуренція і тіньові схеми імпорту продовольства також накладають негативний відбиток на розвиток галузі. Відтак скотарство стало в сільськогосподарських підприємствах відігравати роль другорядної (не основної) галузі, що в кінцевому підсумку спричинило скорочення поголів'я тварин і зменшення обсягів виробництва м'яса і молочних продуктів. Одночасно зауважимо, що розвиток галузі скотарства гальмує також низька якість продукції, недосконалість діючих стандартів, що відповідають вимогам європейського рівня, недостатня платоспроможність населення, недосконале господарювання в ринкових умовах та інше. Все це в комплексі привело до збитковості більшості підприємств, що займаються виробництвом продукції скотарства та стало причиною зниження рівня споживання даної продукції в Україні, що і так є набагато нижчим від раціональної, науково обґрунтованої норми, не сягає і мінімальної норми, розробленої Інститутом гігієни харчування на кризовий період.

Однак, з іншого боку, не слід відмовлятися від вітчизняного виробництва, оскільки результатом цього буде все більше потрапляти на україн-

ський ринок іноземна продукція, а це, у свою чергу, приведе до зниження зайнятості населення.

Важливу роль в стабілізації ринку продукції скотарства повинна відігравати держава. Майже всі держави світу проводять політику самозабезпечення багатьма видами продукції тваринництва, в тому числі скотарства, через фінансування і субсидування виробників тваринницької продукції. Уряди багатьох країн розглядають таку фінансову підтримку не лише як предмет реалізації концепції самозабезпечення продовольством, але й як важливий стратегічний чинник національної безпеки. Тому, доцільно було б, переглянути політику низьких закупівельних цін, підвищити їх за рахунок

зменшення частки отриманого прибутку переробних підприємств і торгівлі або, як прийнято на Заході, за рахунок дотацій і компенсацій товаровиробникам. Необхідно упорядкувати відсоткові ставки на короткострокові та довгострокові кредити і захистити внутрішній ринок від імпорту м'яса і молокопродуктів, надати допомогу власникам товаровиробникам для виходу на зарубіжні ринки.

Отже, на розвиток скотарства слід звернути особливу увагу, адже ця галузь забезпечує населення продуктами харчування, що у свою чергу буде сприяти зміцненню продовольчої безпеки держави (рис.1).

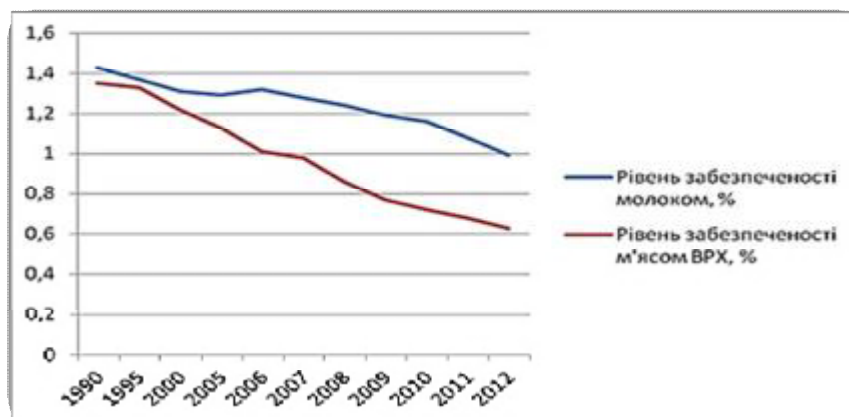

Рис. 1. – Рівень забезпеченості населення продукцією галузі скотарства

Джерело: за даними Держкомстату

Протягом 2000-2013 рр. зберігалась негативна тенденція скорочення поголів'я великої рогатої худоби в сільськогосподарських підприємствах. На 1 січня 2014р. в сільськогосподарських підприємствах Сумської області нараховувалось 96,8 тис. голів великої рогатої худоби, що на 4,3%, менше порівняно з початком 2012 р., з них корів налічувалось лише 40,7 тис. голів, що на 0,2% більше від показника попереднього року.

Аналіз динаміки поголів'я великої рогатої худоби, виробництва молока і яловичини в Україні показує, що продовольча проблема сьогодні стоїть доволі гостро. Виробництво продукції тваринництва в цілому і м'яса зокрема є однією з провідних сфер у вирішенні продовольчої безпеки та забезпечення населення країни повноцінним харчовим білком.

Щодо науково обґрунтованих норм харчування, людина має на рік споживати в середньому 380 кг молока і молочних продуктів, у тому числі 120 кг молока у свіжому вигляді. Споживання м'яса становить 80 кг на рік, у тому числі 36 кг яловичини і телятини [383]. На жаль, обсяги виробництва продукції скотарства в останні двадцять років не тільки не забезпечують населення оптимальним їх рівнем, але й взагалі не досягають навіть мінімальних норм. Мінімальні норми споживання молока і молокопродуктів становить 344 кг, а яловичини – 50 кг на душу населення на рік.

Так, зокрема, в Україні за даними 2013 р. у розрахунку на одну особу споживалось 236,5 кг молока і 7,8 кг яловичини і телятини, тоді як у 1990 р. ці показники були наближеними до раціональних науково обґрунтованих норм і дорівнювали відповідно, кг: 472,3; 38,3. Для досягнення цих показників розвиток галузі скотарства має ґрунтуватися на використанні новітніх технологій, що забезпечить підвищення продуктивності праці, зниження витрат виробництва; вдосконаленні селекційно-плеємінної роботи та кормовиробництва; підвищенні матеріальної зацікавленості виробників даної галузі тощо. З цього приводу О.А. Шуст стверджує: "Для сільського господарства на сьогодні не є особливою проблемою виробити необхідну кількість тваринницької продукції, але відсутній попит, отже, немає інтересу у виробників. Товарність виробленого молока в Україні становить лише 40-50%" [2].

Як вважають окремі науковці, оскільки «...в Україні склалася ситуація дефіциту сільськогосподарської продукції, враховуючи ресурсний потенціал, в найближчому майбутньому роль держави і її органів повинна бути особливо активною і спрямованою на стимулювання виробництва і збільшення пропозиції товарної продукції» [3]. Нині ж державна підтримка сільськогосподарських виробників України перебуває у стані ринкової трансформації і відповідно має свої позитивні і негативні сторони.

Основними інструментами державної підтримки виступають безвідсоткові бюджетні кредити аграрним виробникам, звільнення від

оподаткування, списання і реструктуризація боргів, часткова компенсація витрат на придбання сільськогосподарської техніки і обладнання.

Таблиця 1

Динаміка показників виробництва продукції галузі м'ясо-молочного скотарства в Сумській області та Україні

Показник	2000 рік		2008 рік		2013 рік		2013 рік до 2000 року, %	
	Сумська обл.	Україна	Сумська обл.	Україна	Сумська обл.	Україна	Сумська обл.	Україна
Поголів'я ВРХ, тис.гол.: в т.ч. корів	205,1 93,7	5037,2 1831,2	122,1 47,7	1927,0 679,0	96,8 40,7	1426,1 565,0	47,2 43,4	28,3 30,9
Виробництво продукції, тис.т.: -молока -м'яса у забійній вазі	213,5 23,2	3669,1 753,9	137,1 12,7	2177,7 545,5	164,5 6,3	2256,3 342,1	63,3 38,1	87,6 45,3
Річний удій молока від 1 корови, кг	2271	2588	2996	3131	4465	4784	194,9	185,0
Середня вага 1 голови ВРХ, кг	348	311	372	383	447	450	128,4	124,0
Середньодобовий приріст, г:	487	490	384	410	482	505	90,9	103,1
Питома вага продукції м'ясо-молочного ско-тарства в продукції сільського госпо-дарства, %	27,3	21,2	21,7	24,5	26,7	26,2	-0,6 п.в.	-5,0 п.в.

Джерело: Статистичні збірники Держкомстату України та «Сумщина у цифрах»

Щоб вирішити цю проблему, Міністерству аграрної політики та продовольства України слід розробити заходи, які б забезпечили розвиток

скотарства в Україні таким чином, щоб воно було конкурентоздатним не тільки на внутрішньому, а й на зовнішньому ринках.

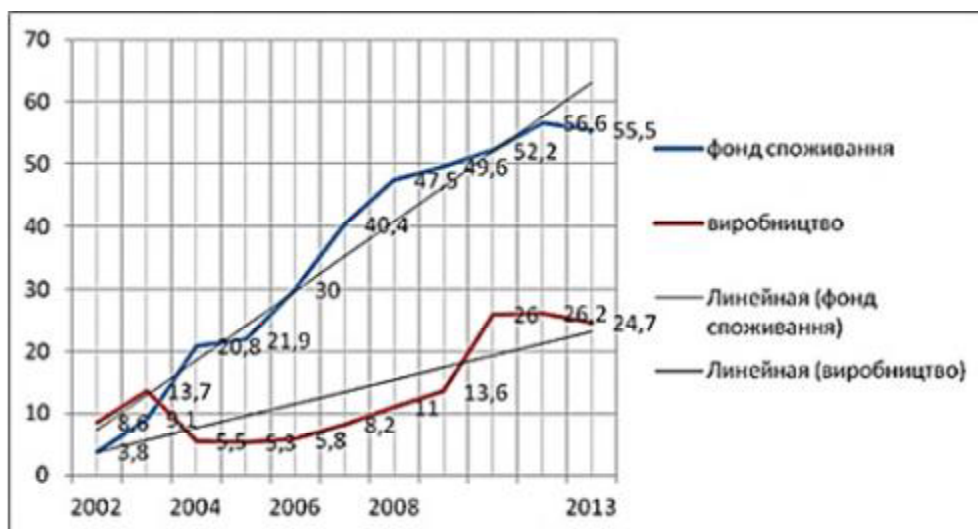

Рис. 2 - Темпи росту (%) фонду споживання та виробництва м'яса і м'ясних продуктів порівняно з 2001 роком (2001 р.=100%)

Джерело: Державний комітет статистики України

Як свідчать наведені дані на діаграмі, виробництво м'ясної продукції росте набагато нижчими темпами, ніж споживання цієї продукції. Це є абсолютно негативним для аграрної сфери фактом, бо для задоволення потреб населення в продовольстві, доводиться імпортувати її з країн, де за допомогою збалансованої політики державної підтримки продукції виробляється в надлишку.

В умовах розбалансованості ринкових відносин, коли вартість реалізації скотарської продукції не відшкодовувала її собівартості, коли виник диспаритет цін на продукцію галузі і матеріально-технічні ресурси, при недосконалому системі регулювання ринку, коли значна кількість продукції реалізується через посередників, які привласнюють суттєву частину прибутків, створе-

ну на стадії виробництва, при незадовільному рівні селекційно-плеємінної роботи та технологічного забезпечення, слід основну увагу приділити заходам щодо подальшого скорочення маточного поголів'я і максимальному використанні ремонтного молодняку для нарощування основного стада та підвищення його продуктивності [4].

При формуванні нових форм і видів регулювання аграрної сфери недостатньою мірою враховувалася динаміка інституційних перетворень, насамперед їх регіональних економічних, соціальних, природних та інших особливостей. Децентралізацію системи планування й контролю не було вчасно компенсовано створенням адекватних ситуації нових інституцій, які б забезпечували реалізацію

функцій розповсюдження інформації та надання фінансових послуг. Це стало однією з основних причин дестабілізації розвитку агропродовольчої

сфери, поглиблення проблем недостатності споживання харчових продуктів населенням держави, диференціації продовольчого споживання (табл. 2).

Таблиця 2

Розрахунок диференціації продовольчого споживання індикаторів достатності споживання м'ясо-молочної продукції у 2008-2013 рр. (в середньому)

Продукти	Мінімальний рівень, кг на особу на рік	Максимальний рівень, кг на особу на рік	Коефіцієнт диференціації	Споживання у середньому по Україні, кг на особу на рік	Раціональна норма, кг на особу на рік	Індикатор достатності споживання
М'ясо і м'ясопродукти	37,6	56,9	1,51	46,1	80,0	0,58
Молоко і молокопродукти	175,4	286,4	1,63	224,4	380,0	0,59

Джерело: дані сайтів Держкомстату та Міністерства аграрної політики та продовольства України, розрахунки автора

Враховуючи той факт, що через недовикористання сільськогосподарського потенціалу країни, що зумовлено недостатнім платоспроможним попитом населення, сильною ринковою владою посередників та акумуляцією ними значних прибутків, диспаритетом цін на матеріально-технічні ресурси та аграрну продукцію, а також неврегульованістю земельних відносин, Україна не може стати повноправним членом Світової організації торгівлі.

Згідно класичного формулювання, провідною ланкою у ланцюгу «виробництво - споживання» є саме система реалізації продукції, так як вона є носієм оперативної інформації про потенційні можливості споживачів придбати певний вид продукції і забезпечує ефективність як процесу товароруку, так і виробництва.

В Україні назріла необхідність створення ринкової системи збуту продукції скотарства, яка б дозволила швидко просувати продукт від виробника до споживача з найменшими втратами кількості та якості і сприяла стабілізації та подальшому розвитку діяльності сільсько-господарських підприємств.

На сьогоднішній день проблема полягає у тому, що в регіонах України відсутні системи оптової закупівлі та зберігання м'ясо-молочної продукції. Саме з реорганізації оптових структур починається рух до ринку, така як саме оптова торгівля погоджує інтереси виробника товарів, продавця і покупця. Основна її мета - це забезпечити ритмічне постачання продукції, яке задовольняє попит на неї в зручний для споживача час, у відповідності до його запитів і в межах його фінансових можливостей. Практичний досвід більшості зарубіжних країн показує, що найбільш прийнятною й оптимальною системою реалізації продукції, яка швидко псується, зокрема, продукції скотарства є та, у якій основною ланкою виступає оптовий продовольчий ринок. Уряди цих країн беруть активну участь у їх створенні, фінансовій підтримці і, через закони та нормативні акти, впливають на ефективність їх розвитку і функціонування [5].

У цьому випадку така організаційна структура як оптовий ринок акумулюватиме продавців та покупців в одному місці, визначаючи ринковими методами ціну та створюючи конкурентне се-

редовище; прискорюватиме всі грошові та товарні потоки; забезпечуватиме безпеку та легалізацію реалізації продукції; надаватиме підтримку державних, кредитних, страхових установ та організацій [6].

У межах реалізації Державної цільової програми створення оптових ринків сільськогосподарської продукції (3.06.2009 р. № 562) протягом 2009-2013 рр. передбачено було створення 25 оптових ринків сільгосппродукції в Україні, а на їхнє будівництво заплановано було виділення 4 млрд грн, у т. ч. 1,2 млрд грн – з державного бюджету [7]. Також з 2011 р. зведення мережі оптових ринків сільськогосподарської продукції проводиться у рамках національного проекту «Зелені ринки» – створення мережі регіональних оптових продовольчих ринків» [8].

У 2010 р. на будівництво оптових ринків сільськогосподарської продукції з держбюджету було передбачено 36 млн. грн., у 2011 р. – 198 млн. грн., у 2012 р. - 248 млн.грн. [8].

На 2013 р. у державному бюджеті кошти на пряму підтримку оптових ринків сільськогосподарської продукції не були передбачені.

Через нестачу коштів було вирішено розгорнути будівництво оптових ринків не біля кожного обласного центру, як це очікувалося раніше, а лише поблизу міст-мільйонників [9]. Крім того, проблемами створення мережі оптових ринків сільськогосподарської продукції є висока вартість землі для розміщення таких ринків, необхідність значних обсягів інвестицій і тривалий строк їх окупності, а також бюрократичні перепони при започаткуванні бізнесу [10]. На сьогоднішній день мережа оптових ринків м'ясо-молочної продукції виглядає наступним чином (рис.3).

На сьогодні статус оптового ринку сільськогосподарської продукції отримали 11 юридичних осіб, які реалізують проекти зі створення таких ринків з сучасною інфраструктурою у Львівській, Київській, Запорізькій, Одеській, Донецькій, Харківській, Херсонській, Рівненській, Луганській, Черкаській і Миколаївській областях. Найбільш розвиненими можна вважати оптові ринки: «Шувар» у м. Львові, «Столичний» у м. Києві, «Господар» у м. Донецьку та єдиний в Україні оптовий ринок живої худоби «Чародій» у м. Жашкові Черкаської області [6].

Рис.3. – Місцерозташування оптових ринків сільськогосподарської продукції

Джерело: створено автором

Прозорий цивілізований продаж через організований оптовий ринок дозволяє товаровиробникам підвищити ціну на худобу на 10-15%. При цьому оптові покупці можуть зменшити витрати на заготівлю та завезення худоби на 5-8%, що демонструє більш високу його конкурентність порівняно з багаточисельними посередниками [11].

Попит на ринку продукції скотарства формується під впливом демографічних, економічних, вартісних факторів, тобто він залежить від кількості населення, розподілу його доходів, якості і вартості товарів, товарного асортименту, реклами. Пропозиція залежить від організаційно-економічних (розвиток інфраструктури ринку, грошова та кредитно-податкова політика держави, форми організації виробництва, взаємовідносини сільськогосподарських товаровиробників та переробних підприємств) і технологічних (догляд за тваринами, їх повноцінна годівля, технологія зберігання та переробки молочної сировини) факторів.

Інтереси учасників сільськогосподарських ринків протилежні. Виробники хочуть реалізувати свою продукцію за цінами, що перевищують виробничі витрати, проте тільки частина виробників, які господарюють в кращих умовах, мають мінімальні витрати. Якщо їх пропозиція задовольняє попит, то продукція інших виробників не знаходить збуту чи продається за цінами, нижчими від затрат. Покупець і переробник зацікавлені в найнижчих цінах, оскільки вони входять до складу виробничих витрат і впливають на результати їх господарської діяльності.

Виробництво продукції скотарства здійснюється великою кількістю товаровиробників при значно меншій кількості оптових покупців. У зв'язку з цим виникає необхідність ефективної ринкової системи збуту продукції, в існуванні якої зацікавлений також споживач.

Територіальне відмежування виробників

тваринницької продукції та її споживачів впливає на існування між ними посередницької ланки. Світова практика свідчить, що виробники, як правило, захищаються шляхом створення кооперативних закупівельних, збутово-маркетингових організацій і злиття свого капіталу з капіталом переробних підприємств [12].

Схема руху худоби від товаровиробника до споживача має бути така: транспортування — аукціон — бойня — обробка — оптова торгівля — роздрібна торгівля. Ціни оптових ринків — це орієнтир для всіх інших каналів збуту тваринницької продукції, для встановлення контрактних розцінок, формування гарантованих цін, які контролює держава, ідентифікація продукції.

Переробне підприємство — теж оптовий ринок. Економічні вигоди функціонування ринків живої худоби для м'ясопереробних підприємств виражатимуться у зниженні витрат:

а) на завезення худоби: скорочення агентів — скорочення перевезень;

б) на закупівлю худоби: відмова від послуг перекупників — загальна економія переробників - збільшення виручки виробників худоби від прямого продажу на ринку.

Значне підвищення реалізаційних цін стимулюватиме виробників тваринницької продукції до участі у діяльності ринків живої худоби. Оптовий ринок допомагає встановленню реальної ціни, яка формується, коли на ринку багато продавців і покупців. З економічної точки зору оптовий ринок є механізмом виявлення реальної ціни на продукцію. Маючи реальну ціну, покупці не переплачують, а продавці не витрачають додаткових коштів на оплату послуг посередника [5].

Висновки. Вітчизняний ринок м'ясо-молочної продукції є складовою частиною світового ринку продукції скотарства й у зв'язку з цим відображає суперечливі процеси, що відбуваються в умовах глобалізації. У результаті непрозорої

конкуренції між українськими продуктами та імпортованими, вітчизняні виробники опинилися не в кращому економічному становищі. Рішення виниклих проблем функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку м'ясо-молочної продукції скотарства ускладнюється через різке скорочення державної підтримки галузі,

невідповідність між цінами на продукцію галузі й матеріально-речовинними елементами витрат на її виробництво, порушення економічних відносин між господарюючими суб'єктами ринку, падіння платоспроможного попиту населення й інші помилки стратегічного характеру.

Список використаної літератури:

1. Васильчак С.В. Теоретико-методологічні принципи розвитку аграрного ринку /С.В. Васильчак // Агроінком. – 2005. - №9-10. – С.2-5.
2. Шуст О.А. Функціонування тваринництва України: сучасний стан та проблеми вирішення / О.А. Шуст // Економіка та управління АПК: Збірник наукових праць. – Біла Церква, 2011. – Вип. 5 (85). – С. 37–42.
3. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств / В.Г. Андрійчук – [5-е вид.]. – К.: КНЕУ, 2012. – 624 с.
4. Дишлевий В. А. Екологічне кормовиробництво для прибуткового ведення тваринництва в ринкових умовах / В. А. Дишлевий, Г. В. Дишлева // Проблеми розвитку тваринництва: міжвід. темат. зб. наук. пр. УААН, Черкас. Ін-т агропром. вир-ва. – К.: Аграрна наука, 2000. – Вип. 2. – С. 15–20
5. Копитець Н. Г. Функціонування системи збуту продукції скотарства: теоретико-практичний аспект: монографія / Н. Г. Копитець. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 210 с.
6. Осташко Т.О. Переваги і ризики від вступу України до СОТ для сільського господарства та сільського населення України: аналітичні оцінки / Т.О. Осташко// Ефективне тваринництво. – 2007. – № 1. – С. 8-12.
7. Орешин В. П. Государственное регулирование национальной экономики / В. П. Орешин. – М.: Изд-во МГУ им. Ломоносова, 1999. – 272 с.
8. Про затвердження переліку проектів із пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку (національні проекти). Постанова КМУ від 8 грудня 2010 р. № 1256 - <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1256-2010-%D0%BF>
9. Гриценко М. «Розвиток ринкової інфраструктури» Проект USAID «АгроІнвест» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://galinfo.com.ua/news/103128.html>
10. Трещов М.М. Розвиток інфраструктури аграрного ринку в регуляторному середовищі держави як один з основних шляхів підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств / М.М. Трещов - Економічний простір. 2009.- №2. – С. 80
11. Молдован Л.В. Організація сільськогосподарського ринку // Науковий вісник Національного аграрного університету / [Д.О. Мельничук (відп. ред.) та ін.]. – К. – 2006. – Вип. 97. – С.35-41
12. Тимофеев І. Сутність і розвиток кооперації та інтеграції в АПК /І. М. Тимофеев // Вісник ХНАУ. – Харків, 2006. – № 9. – С. 266–270.

Лозинская И.В. ФОРМИРОВАНИЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА МЯСО-МОЛОЧНОЙ ПРОДУКЦИИ

В статье выделены основные проблемы потребительского рынка мясо-молочной продукции, среди которых основными являются низкая покупательная способность населения, которая и привела к снижению спроса; подорожание энергоносителей; неэквивалентный обмен между промышленностью и сельским хозяйством. Также обоснованно перспективы развития потребительского рынка через формирование сети оптовых рынков мясо-молочной продукции.

Ключевые слова: *потребительский рынок, потребление, производство, мясо-молочная продукция, сельскохозяйственные предприятия, хозяйства населения*

Lozynska I.V. FORMING OF CONSUMER MARKET MEAT AND DAIRY PRODUCTS

The article singled out the basic problems of the consumer market meat and dairy products, among which the main ones are the low purchasing ability of the population, which led to a decrease in demand; prices for energy; unequal exchange between industry and agriculture. Also in article were substantiated prospects for the development of the consumer market by creating a network of wholesale markets for meat and dairy products.

Keywords: *consumer market, consumption, production, meat and dairy products, agricultural enterprises, farms*

Дата надходження до редакції: 18.03.2015 р.

Рецензент: д.е.н., професор Олійник О.В.